

Valentin Putanec
Mesnička 5
10000 Zagreb

ETIMOLOŠKI PRINOSI (21–26)

21. Etimološko podrijetlo pridjeva *aljkav* 'neuredan' (i njegovih izvedenica)
22. Etimologija ilirskog potamonima *Hippius* (2. st. po Kristu) = (danas) rijeka Cetina (upravo gornji tok Cetine) u Hrvatskoj
 23. Jezično postanje toponima *Jarak* u Hrvatskoj
 24. Etimologija glagoljaškog termina *kužan* (15/16. st.)
 25. Prilog za povijest menonima (= naziva mjeseci) u Hrvata:
 - A. menonimi u Vrančićevu *Rječniku* (1595),
 - B. današnja polarizacija slavenskih i grčkih (< latinskih) menonima u Hrvata i Srba
 26. Etimologija hrvatskog regionalizma i hapaksa *morota* 'salamura'

Autor pod ovim naslovom nastavlja svoja etimološka istraživanja. Raniji su prinosi bili o riječima i onomasticima: 1. *bikla*, 2. *filarka*, *piljarica*, 3. *krilat*, 4. *nastačilo*, *stačilo*, *stačel*, *pustačelo*, 5. *vidulica*, *vidalica*, *vijulica*, *fidulica*, 6. *ščavet*, 7. nastavak *-bran* (tip *kišobran*), 8. hrvatsko i slovensko prezime *Štajduhar*, 9. šibensko-rapsko prezime *Armolušić*, 10. *avet*, *vrllet*, 11. *tabarina*, *Tabarina*, 12. *oluja*, 13. *začinjavac*, *začinka*, 14. *ozoja*, *ožoja*, *ozojan*, 15. *rječnik*, *zvanik*, 16. *kolodvor*, 17. *parlabuč*, 18. *šljunak*, 19. *tajka*, 20. *žohar*, *šoher*. Etimologije citiranih leksema objavljene su u *Raspravama Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 13 (1987) [br. 1–2], 14 (1988) [br. 3–5], 20 (1994) [br. 6–9], 21 (1995) [br. 10–12], 22 (1996) [br. 13–15], 25 (1999) [br. 16–20]. Ovdje se objavljuju etimologije br. 21–26.

21. Etimološko podrijetlo pridjeva *aljkav* ‘neuredan’ (i njegovih izvedenica)

Autor utvrđuje da je pridjev *aljkav* u Hrvata “istočna” riječ, koja je na istok došla iz turskoga (tur. *atıl*).

1. Danas je adjektiv *aljkav* ‘neuredan’ u nas obična riječ. V. Anić, *Rječnik hrvatskoga jezika* (Zagreb 1994), donosi: *aljkav*, *aljkavac*, *aljkavo*; značenje pridjeva je ‘nemaran, površan, neuredan’. Autor navodi da je riječ “općejezična” (čudno je da autor ne navodi izvedenicu na -ost: *aljkavost*). Tako već 1901. F. Iveković i I. Broz u *Rječniku hrvatskoga jezika* prema *Korijenima* Đ. Daničića donose: “*aljkav*” *schlaff*, *schlampig*, *laxus* (primjer: *aljkavo se obu*o), te upućuju i na *atljiv* ‘neuredan u odijelu ili obući, na kome odijelo stoji kojekako, kao nabacano’ (za Daničićevu etimologiju usp. ovdje, t. 8). J. Benešić (*Rječnik*, Zagreb 1985, s. v.) donosi samo izvedenicu *aljkavost* ‘neurednost’ (citira pisca Bartulovića; djelo objavljeno u Beogradu!). Na osnovi toga moglo bi se zaključiti, budući da u njega nema izvedenica (ni s *h-*), da se sigurno radi o srbizmu. Zaista, u *Razlikama* Guberine-Krstića iz 1940. godine u popisima srbizama nalazimo *aljkav* i *aljkavost*, s time da su hrvatske paralele *neuredan*, *zbrkan* (navode da riječ u Hrvatskoj dolazi “dijalektalno”). Da se radi o “istočnoj” riječi, govori i činjenica da se nalazi u Adamovićevu *Francusko-hrvatskom rječniku* (Zagreb 1901; J. Adamović rodom je iz Zemuna). On ima: *négligence* = *zapuštenost*, *aljkavost*; *négligent* = *nemaran*, *nehajan*, *aljkav*. Slično ima Stevović (*Džepni francusko-srpski rečnik*, Sarajevo 1919): *négligemment* = *aljkavo*, *négligence* = *aljkavost*, *négligent* = *aljkav*. Vjerojatno je u mene (*Francusko-hrvatski rječnik*, Zagreb 1957, s. v.) prema Adamoviću: *négligent* = *nemaran*, *nehajan*, *aljkav*, poimeničeno: *aljkavac*, *nemarnjak*. U mene nema *aljkav* s. v. *négligé*.

Zaključiti valja da se u Hrvata jedno vrijeme zaista smatralo da je to “istočna” riječ.

2. Da se radi o “istočnoj” riječi, može se vidjeti po tome kako riječ prolazi u hrvatskoj leksikografiji 19. st. U Drobnićevu rječniku (1846–1849) nema ni *aljkav* ni *aljtav*, ni *haljkav* ni *haltav*. U Šuleka (1860) s. v. *schlampig* i *schlaff* imamo *flandrav*, *smuckav*, *klempav*, *klapav*, (imenice) *flandra*, *loća*, *smucka*. Ovaj autor još nema *aljkav*. Slično i Veselić (1854), ali njegov hrvatsko-njemački dio (1853) ipak ima: *aljkav* = *schlaff*. Dakle, u Hrvata se pridjev *aljkav* bilježi od 1853. godine.

3. *Rečnik* SANU (Beograd 1959) donosi deset riječi ovoga podrijetla, sve to većinom prema srpskim piscima: *aljkav*, *aljkavac*, *aljkavka*, *aljkavica*, *aljkavuša*, *aljkača*, *aljkuša*, *aljkavo*, *aljkavost*, *aljkati* ‘raditi aljkavo’, *aljkati se* ‘prljati se (po blatu)’ (ovo zadnje čini mi se da je prerađeno ‘kaljati se, valjati se [o svinji]’).

4. Slično u rječniku Ristić-Kangrge (1928) imamo, uglavnom sve za tuđicu *šlampav*: *aljkav*, *aljkavac*, *aljkavica*, *aljkavo*, *aljkavost*, *aljkavuša*, *aljkuša*.

5. U Mihajlovićevoj *Gradi* (1972–1974) za Baranju i Vojvodinu nema *altav*, *aljtav*, *alkav*, *aljkav*. Isti autor u *Posrbicama* (1982–1983) nema *aljkav*, *atljiv*. Drugim riječima, u ovom se leksemu ne može raditi o hungarizmu.

6. Od etimoloških tumačenja navodim da *Rečnik SANU* (1959) s. v. *aljkav* upućuje na “slične” tvorbe: *aljav*, *aljtav*, *atljav*. Isti rječnik s. v. *atljav* izvodi pridjev iz madž. *hatlatni* (tako *AR!*) ‘raditi kojekako’, a *atljavost* izjednačuje s *aljkavost*. Slično *AR* (I, 120) za *atljav* ‘neuredan u odijelu’ (vjerojatno jer riječ bilježi V. Karadžić za Baranju) izvodi iz madž. *hatlani* ‘raditi kojekako’. O hungarizmu ne može biti riječi, kao što smo rekli pod t. 5. Isti rječnik s. v. *aljav* navodi tri značenja: 1) s tjelesnom manom (bit će < tur. *hala* ‘tjelesna mana’), 2) isto što *aljkav* (ima citat *aljav i traljav*), 3) razmažen (to će biti < tur. *alışmak* ‘postati pitom.’). Vjerojatno će značenje pod 2) biti sekundarno vezano s *aljkav*, jer se inače u *aljav* radi o vezi s *aliti* (*Rečnik SANU*) ‘maziti’, a to je turcizam. Ovo *aliti* ‘maziti (*decu aliti*)’ nalazimo i na Kosovu i Metohiji (Gl. Elezović, *Rečnik kosovsko-metohijskog dijalekta*, Beograd 1932, 1935). Tu nema oblika *alkav*, *aljkav*, *aljtav*, *atlav*, *haljkav*. Prema tome, svi leksemi s *k* i *t* bit će drugog podrijetla.

7. Kao na Kosovu, tog leksema nema ni u Bugarskoj: Mladenov navodi samo oblike (*haltavь*, *halatь*), koji se dovode u vezu s tur.-arap. *alat*, s hakizmom.

8. U *AR* se navodi i prva etimologija s madžarskim *hatlatni*: Đ. Daničić izvodi: *(h)*atljav* > *aljtav* > *aljkav*. Etimologija je u *Korijenima: hala* ‘sordes’ (u Dubrovniku: ‘gnusoba’), izgubivši *h*, *aljkav*.

9. Posebno se tim pridjevom 1994. pozabavila i Snežana Petrović (cf. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, 37, str. 461–468). Ona taj pridjev povezuje s *aljav* i *haljav*, sve sa značenjem ‘prljav, neuredan’, pa sve dovodi u vezu s *halja*, a za *k* (ona ne spominje oblike s *t*) smatra da se radi o “ekspresivnom” sufiksu (“infiksu”, prema I. Grickat).

10. Upravo oblici bez palatala (prema *halja*; njihovu pojavu S. Petrović spominje, ali je ne tumači) upućuju na drugu etimologiju. I doista nalazim u turskom pridjev *atıl* ‘besposlen, dokon, lijen’ (za značenje ‘šlampav’ usp. u *Grosses deutsch-türkisches Wörterbuch*, Istanbul 1973: s. v. *schlaff* = *träge* = tur. *tembel*, *uyuşuk*, *âtil*; s. v. *träge* ‘trom’ = tur. *âtil* [i *atıl*], *ağır*, *hareketi*), koji je mogao u sinkopi s pridjevskim sufiksom *-av* (usp. T. Maretić, *Gramatika: dlakav*, *krastav*, *pjegav*) dati *atlav* (S. Petrović, ib., str. 466, navodi upravo i ovaj oblik: *atlav* ‘neuredan, neskladno obučen, rasklimanog koraka’) i *atljav* (u Broz-Ivekovića samo *atljav* [nema *atlav*]), potvrda za Baranju iz V. Karadžića) te s hakom *hatljav*, s metatezom *tl* > *lt* > (disimilacija) *lk*, *aljkav* (za hak usp. u Škaljića *alat* i *halat*, a za sinkopu *burunotu* > *burmut*).

11. Prema tome, i paralelni oblik *atlav*, uz *aljkav*, upućuje na to da se tu radi o turcizmu *atıl*, koji u našem jeziku dobiva alternirane navedene oblike (usp. t. 3, 4). U popisima turcizama (Škaljić) ne nalazimo ih jer djeluju posve “pučki”, neturski. Danas je riječ *aljkav* (i izvedenice) postala književna, te su sve alternacije koje smo naveli nestale. Preostaje nam da protumačimo Pavlinovićeve primjer iz Dalmacije s posve drugim značenjem: *aljtati* ‘nespretno hoditi kao ljuljajući se (*po kući aljtati*)’ (navodi *AR* i *Rečnik SANU*). Čini mi se da se tu radi o romanizmu: tal. *alito*, *alitare*, *alitoso* ‘disati, teško disati’ < lat. *hālitus*, iter. *halare*. I tu imamo sinkopu: **alitāt* > **altāt* > *aljtati* (po kući).

12. U zaključku konstatiramo da se naš pridjev *aljkav*, koji kao “ekspresivna” riječ vrlo dobro stoji za ‘neuredan’, odnosno ako je dijalektizam, da prodire i u književni jezik. Pokazali smo da se radi o turcizmu koji se najprije javlja na istoku, a zatim i na zapadu, u Hrvatskoj. Mi smo u ovom članku pokušali protumačiti njegovo podrijetlo, s time da smo odbacili dosadašnja tumačenja, kojih je zaista mnogo.

Literatura

- Anić, V. (1994) *Rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb.
AR = Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika (1880–1976) JAZU, Zagreb.
Benešić, J. (1985) *Rječnik hrvatskoga književnoga jezika (od Preporoda do I. G. Kovačića)*, JAZU/HAZU, Zagreb.
Daničić, Đ. (1877) *Korijeni s riječima od njih postalijem u hrvatskom ili srpskom jeziku*, Zagreb.
Drobnić, J. – Mažuranić, A. (1846–1849) *Ilirsko-njemačko-talijanski mali rječnik*, Beč.
Elezović, Gl. (1932, 1935) *Rečnik kosovsko-metohijskog dijalekta*, Beograd.
Grosses deutsch-türkisches Wörterbuch (1973), Istanbul.
Guberina, P. – Krstić, K. (1940) *Razlike između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika*, Zagreb.
Maretić, T. (1963) *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnoga jezika*, Zagreb.
Mihajlović, V. (1972, 1974) *Građa za rečnik stranih reči u predvukovskom periodu*, I–II, Novi Sad.
Mihajlović, V. (1982, 1983) *Posrbice*, I–II, Novi Sad.
Mladenov, S. (1941) *Etimološki i pravopisni rečnik na bŭlgarskija knižovenŭ ezikŭ*, Sofija.
Petrović, S. (1994) *Sh. aljkav “neuredan”*, *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, 37, str. 461–468.
Putanec, V. (1957) *Francusko-hrvatskosrpski rječnik*, Zagreb.
Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika (1959) SANU, Beograd.
Ristić, S. – Kangrga, J. (1928) *Enciklopedijski njemačko-srpskohrvatski rečnik*, Beograd.
Stevović, J. N. (1901) *Džepni francusko-srpski rečnik*, Beograd.
Škaljić, A. (1965) *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo.
Veselić (Fröhlich), R. (1853–1854) *Rječnik ilirskoga i njemačkoga jezika*, Beč.

LA PROVENANCE ÉTYMOLOGIQUE DE L'ADJECTIF *ALJKAV* ‘NÉGLIGÉ, DÉSORDONNÉ’ (ET DE SES DÉRIVÉS)

Résumé

1° L'auteur esquisse l'historique de l'adjectif *aljkav* ‘négligé’ en Croatie et il constate qu'il provient des milieux en Serbie où l'on trouve toutes sortes des dérivés (les dictionnaires de SANU, de Ristić-Kangrga et autres).

2° Quant à l'étymologie, on cite celles de Daničić, du Dictionnaire de SANU, de AR et surtout celle de S. Petrović (de 1994) où l'on doit recourir à un *k* "expressif" intercalé. Ces étymologies sont ici refutées.

3° L'auteur trouve un mot turc d'où provient notre lexème. C'est le turc *atıl* 'inoccupé, oisif, fainéant, (all.) schlampig = (en croate) šlampav': **atıl* + *-av* > **atılav* et **atıljav* > *atlav* et *atljav* > *aljkav*. Toutes les formes alternées sont ici expliquées comme provenant du même lexème.

Ključne riječi: hrvatski jezik, etimologija, pridjev *aljkav* 'neuredan'

Mots-clés: langue croate, étymologie, adjectif *aljkav* 'négligé, désordonné'

22. Etimologija ilirskog potamonima *Hippius* (2. st. po Kristu) = (danas) rijeka *Cetina* (upravo gornji tok *Cetine*) u Hrvatskoj

Autor potamonim *Hippius* dovodi u vezu s ie. *ap* 'voda'.

1. U *FOC*, 4, 1995, ustanovio sam da je ie. riječ *ap* 'voda' u starini posvudašnja (očuvana je u Indiji [i stind.], Perziji, Grčkoj [poluotok *Api* = Peloponez], Njemačkoj [mnoga imena rijeka na *-apa*, *-up*, i s varijantama prema Kraheu: *-affa*, *-aha*, *-ach*, *-ohe*, *-oe*, *-aa*, *-a*, *-ig*, *-ouwe*, got. *-ahwa*, svnjem. *-aha*, norv. *aa*: *Erft* < *Arnapia*], Litva [lit. *ùpe/upe* 'voda'], u Ilira, tj. "Kelta" u Interamniju [*Syrapilli*, *Colapis*, *Sisopa*, *Soroga*]). Varijanta *ab* je u kimrijskom *afon*, bretonskom *auon* (rijeka *Abona*), letskom (let. *Abava*, rijeka). U Slavena se nije sačuvao nijedan sličan potamonim (**ap* bi dalo **op*), valjda zbog toga što su oni boravili u šumovitu i slabo prohodnu terenu, tj. bilo je malo *otoka*. Apelativ je pak zamijenjen s *voda* = njem. *Wasser*. Izvedenice u značenju 'otok' nalaze se u Kelta i na našoj obali: u Kelta *inis* (etc.) 'otok', u nas:

**Lunis* > *Lussin* > *Lošinj*

**Lunis* > **L_ssin* > *Osinj*

**Lenissa* > tal. *Lessina* = (danas hrvatski) *Hvar*

**Lynissa* > *Lyssina* > *Lyssa* > *Vis*

**Onisium* > *Osinium* > *Vsinj* > *Sinj*

**Lun(is)* i **Lon(is)* > *Lun* i *Lon* > *Koncilun*, *Unije*, *Oneum*

**Lanes* > **Lanesta* > *Ladesta* > *Lastovo* < *Lasta*, *Lastovon*

**Enes* > (en)*es* > *Iž* = tal. *Eso*

**Lonūssa* > **L_nūssa* > (*l-n* > *l-m*) **L_mmyš* > *Omiš* = tal. *Almissa*

**Onestos* > *Nestos* (*Oneum*, *Onestini*)

**Lonūssellu* > **L_nnyšel* > **L_mmyšel* > *Omišalj*.

2. A. Mayer, pišući o potamonimu *Hippius* (naziv gornjeg toka Cetine), nije zapazio da se svi nazivi koje u starini imamo za Cetinu mogu izvesti iz osnovnog ie. *ap* ‘voda’: *Omiš* se u starini (u Grka) zove *Oneum*, a to je osnovno *on* (< **apn*) s grčkim i latinskim sufiksom (lat.) *-eus* = (grč.) *-aios*; *Nestos* za *Omiš* nastaje kraćenjem prema pridjevu *Onestinus*, dakle *Nestos* = *(*O*)*nestos*; etnici *Onastinus* i *Onestinus* nastaju od osnovnoga *on*, koji imamo u *Lun* = *Lon* (usp. t. 1), te od sufiksa *-astinus*, koji imamo u *Jader* > *iadestinus*, *Nerate* > *narestinus*; naziv *Omiš* dolazi od **lonūssa* (sufiks kao u grč. *ἐλαφος* ‘jelen’ > *Ἐλαφοῦσσα* = otok Brač) > **lōnūssa* > (disimilacija *ln* > *lm*) *lmyš* > (vokalizacija *l* = *o*) *Omiš* = tal. *Almissa* (s *l* = *al*).

3. Budući da A. Mayer nije zapazio da se svi navedeni potamonimi i ime grada *Omiša* mogu izvoditi prema osnovnom ie. *ap* ‘voda’, on je kod *Hippius*, koji se nalazi i na jednom latinskom natpisu iz 2. st. po Kristu, odlučio da se radi o paraleli za grč. *ἵππος* ‘konj’. Kao potvrdu navodio je paralele gdje stvarno postoje potamonimi u vezi s ie. **ikkas* = grč. *ἵππος*.

4. Ako se svi starinski potamonimi u vezi s Cetinom i *Omišem* mogu izvoditi kao izvedenice prema osnovnom ie. *ap* ‘voda’ (*Oneum*, *Nestos*, *Onestinus* = *Onastinus*, *Omiš*, *Almissa*), zaključujem da se i u nazivu *Hippius* krije ie. osnova *ap* ‘voda’.

5. Latinski natpis *Hippius* za gornji tok rijeke Cetine iz 2. st. po Kristu glasi: *Commodus ... pontem Hippi fluminis vetustate corruptum restituit* (usp. A. Mayer, *KZ*, 66, 166, i A. Mayer, *Die Sprache*, I, 156). Komod je poznati rimski car (*Marcus Aurelius Antonius Commodus*) koji je vladao 12 godina od god. 180. (rodio se 161, a umro 192). U natpisu je riječ o mostu kod Trilja (= *Tilurium*) u gornjem toku Cetine, koji je služio za gradove *Novae*, *Delminium* i *Rider* (= Runović, Duvno i Danilo kod Šibenika).

6. Stoga sam zaključio da se u potamonimu *Hippus* = *Hippius* radi o “pučkoj etimologiji” tumačenja toponima s grč. *ἵππος*, dok je prvotni naziv čitave Cetine (gornji i donji tok) bio upravo **Apius* < **apio* ‘vodeni → vodeni tok → voda → rijeka’, gdje je riječ o poimeničenju pridjeva, slično kao u slučaju imena za Peloponez: *Ἀπία* (‘vodena → otočka → otok’), koje se do sada vezivalo s mediteranskim bogom *Apisom* i slično. Radi se zaista o tome da je Peloponez *otok*, pa odatle i taj naziv, koji zbog “veze” s *Apisom* postaje i *Ἀπίος* (Eshil). U prilog tumačenju od **apio* govori i zabilježeni oblik *Hippius*, gdje *-pi-* ukazuje na to da prvotno nema veze s grč. *ἵππος*. Dakle, prvi je naziv čitave Cetine u Pelasta bio **Apios*, dok su nazivi *Oneum*, *Nestos*, *Onestinus* = *Onastinus*, *Almisa* > *Omiš* iz ilirskog vremena. Kasniji je naziv **Apio* ostao samo za gornji tok rijeke. Nije isključeno da se prvotno radi o pelastičkom apelativu **apio* = *voda*.

7. Vokalizam od **apio* išao je u **ipio*/**epio* ‘vodeni (tok) → voda → rijeka’ = *Cetina*. Prijelaz *a* > *e* imamo i u starodalmatskom: (Dubrovnik) lat. *casa* = *chesa*. Taj je vokalizam doveo toponim u vezu s grč. *ἵππος*, koji imamo i na Komodovu natpisu u Trilju iz 2. st. po Kristu.

8. Danas se od starih naziva sačuvao jedino naziv grada *Omiš* (= tal. *Almissa*), dok se čitavo poriječje zove novim nazivom *Cetina* (duž rijeke Cetine nižu se dolinska proširenja: Cetinsko, Vrličko, Koljansko, Ribaričko, Hrvatačko i Sinjsko polje). Radi se o ie. korijenu **kaito-* ‘šuma, šumovit kraj’, koji je dobro potvrđen na keltskom i germanskom terenu (usp. Pokorny, str. 521), a oblik **kai-* > **cē-* potvrđen je na jugu Slavije u Crnoj Gori (*Cetinje*), u Hrvatskoj blizu Slunja (*Cetin*, *Cetingrad*), te u starini u Hrvatskoj *župa Cetina* (1078: *Cetina iupa*), koja se jednom piše i *Centena*, što će biti pisarska zabuna. V. Mažuranić u *Prinosima* (str. 1731) navodi da se kod Krakova nalazi naziv mjesta *Cięcina* (prema T. Wojciechowsky, *Chrobacya*, Krakov 1873), gdje bismo imali osnovu **kent-*, a ne **kait-*. Kako u Pokornyjevu rječniku ne postoji ta osnova, smatramo da je poljski oblik sekundaran. Inače, baš u literaturi o podrijetlu Hrvata nalazimo da su prvotno boravili u kraju oko Krakova (“Bijela Hrvatska”). Potvrde za *cet-* na hrvatskom i crnogorskom terenu dokazuju da je postojao (u vezi s ie. **kaito-* koji smo naveli) i apelativ **cet* ili **cetina* u značenju ‘šuma’.

9. Mislimo da smo dokazali da se u potamonimu *Hippus* = *Hippius* (2. st. po Kristu) za gornji tok današnje rijeke Cetine krije pelastički naziv za ‘voda, vodeni tok’, **apio*, koji je kasnije paraetimološki doveden u vezu s grč. ἵππος ‘konj’. Kako je čitavo poriječje dobilo dolaskom Slavena naziv *Cetina*, ostaje otvoreno pitanje: možda je staro stanovništvo potpuno nestalo, a novo kraju dalo svoj naziv.

Literatura

- Bailly, A. (1950) *Dictionnaire grec-français*, Paris.
CD = *Codex diplomaticus* (1904–1981) JAZU, Zagreb.
FOC = *Folia onomastica croatica*, Zagreb.
Krahe, H. (1964) *Unsere ältesten Flussnamen*, Wiesbaden.
Mayer, A. (1957) *Die Sprache der alten Illyrier*, I–II, Beč.
Mažuranić, V. (1908) *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*, Zagreb.
Pokorny, J. (1959) *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, Bern – München.
Putanec, V. (1992) *Ubikacija klasičnih toponima Sisopa i Soroga u Zagreb*, Zagreb.
Putanec, V. (1995) Izolekse za pojam “otok” u Kelta i na hrvatskoj obali u superstratu, *Folia onomastica Croatica*, 4.
Putanec, V. (1996) Une nouvelle contribution à la recherche d’un i.-e. *apnissu “île” dans le Méditerranée, *Živa antika*, god. 46.
Skok, P. (1927) Kako bizantski pisci pišu lična i mjesna slovenska imena, *Starohrvatska prosvjeta*, n. s., sv. 1.

ÉTYMOLOGIE DU POTAMONYME ILLYRIEN *HIPPIUS* (2me S. APRÈS CHRIST) =
(AUJOURD'HUI) LE NOM DU POTAMONYME *CETINA* (PARTIE SUPÉRIEURE DE
CETINA) EN CROATIE

Résumé

1° Le feu Antoin Mayer, qui trouva que la partie supérieure du fleuve Cetina eut la dénomination *Hippus* = *Hippius* (2me s. après Christ), expliqua le phénomène de sorte qu'on y trouve un dérivé du grec ἵππος 'le cheval', en documentant le cas par d'autres exemples où l'on trouve le mot *cheval* pour un potamonyme.

2° Etant donné que toutes les anciennes dénominations que l'on trouve pour le bassin et pour la ville principale de Cetina (Omiš), nous attestent qu'il y a des reflets d'un i.-e. *ap* 'l'eau' (*Omiš* < **lonūssa* > **lōniš* > **lōmiš*, ital. *Almissa*; *Oneum* < **apnaion*; *Nestos* = *Omiš* < **[O]nestos* que l'on trouve dans l'ethnique *Onestinus*), l'auteur explique aussi la dénomination citée par un dérivé du ap: **apjo*, un adjectif substantivé qui trouve sa parallèle dans le grec Ἀπία, une dénomination de la presqu'île de Péloponèse en Grèce.

3° Aux temps illyriens le mot pélaste *ap* est déjà oublié et on explique le mot paraétymologiquement en le faisant dériver d'une liaison avec le grec ἵππος. La forme *Hippius* avec *-pi-* qu'on ne trouve pas dans le mot grec, parle en faveur de notre explication qu'il s'agit primitivement d'un dérivé de i.-e. *ap* 'l'eau', c'est-à-dire de **apjo*.

4° Le mot supraposé au bassin de Cetina est discuté aussi: il s'agit d'un dérivé i.-e. de **kaito*- 'la forêt, le terrain boisé'.

Ključne riječi: hrvatski jezik, etimologija, ilirski potamonim *Hippius*, potamonim *Cetina*

Mots-clés: langue croate, étymologie, potamonyme illyrien *Hippius*, potamonyme *Cetina*

23. Jezično postanje toponima *Jarak* u Hrvatskoj

Tumači se postanak značenja toponima *Jarak* u Hrvatskoj.

1. Naši *AR* i *ERHS* za avarizam *jarak* (-*uga*: *jaruga*) navode ova značenja: a) duboka jama, b) prokop, c) brazda (danas: iskop lijevo i desno uz cestu), te izvedeno d) dio tijela među plećima (Belostenec), e) bora na licu (Kanižlić).

2. Stoga se naziv selu prema toj leksiji može tumačiti samo tako da je selo nastalo na taj način što je na tom mjestu bila šuma ili pustara, pa je bilo potrebno izvršiti neko čišćenje terena (možda *opkop* = *prokop*) prije nego je na tom mjestu sagrađeno naselje. Toponima *Jarak* ima samo u sjevernoj Hrvatskoj, i to, prema *AR*, u županijama zagrebačkoj i varaždinskoj: a) *Jarek*, selo u županiji zagrebačkoj, b) *Jarek*, selo u županiji varaždinskoj, c) *Habekov Jarek*, selo u županiji varaždinskoj, d) *Jarek Bisaški*, selo u županiji varaždinskoj, e) *Dolanjski Jarak*, selo u županiji zagrebačkoj.

3. Osnovni avarizam u značenju 'fossa' zabilježen je već 1277. (usp. *LL*, s. v. *ark: venit ad fossatum ark vulgariter dictum*). F. Vrančić navodi da je mađ. *aro* došlo iz hrv. *jarak* (otraga u rječniku u dodatku *Vocabula dalmatica quae Ungari sibi usurparunt*). Ta riječ mogla je dati naziv selu samo ako se radilo o krčevini u značenju 'propkop, (njem.) Wallgraben' ili 'dolina, udolina, (njem.) Tal' (značenje 'Tal' 1533, u Mađarskoj, cf. L. Kiss, u: *A Magyar nyelv történeti-etimológiai szótara*, 1967, s. v. *árok*).

4. Ovdje smo pokušali protumačiti postanak toponimskih naziva selima s "jarak" i pritom smo pokušali otkriti tehniku nastajanja jednog dijela naselja u sjevernoj Hrvatskoj.

Literatura

A magyar nyelv történeti-etimológiai szótara (1967–1984), Budimpešta.

AR = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (1880–1976) JAZU, Zagreb.

CD = *Codex diplomaticus* (1904–1981) JAZU, Zagreb.

ERHS, v. Skok.

Kiss, L. (1988) *Földrajzi nevek etimológiai szótara*, Budimpešta.

LL = *Lexicon latinitatis mediæ aevi Iugoslaviae* (1975–1978) I–II, JAZU, Zagreb.

Skok, P. (1971–1974) *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, JAZU, Zagreb.

Vrančić, F. (1595, reprint 1994) *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum*, Venecija.

PROVENANCE LINGUISTIQUE DU TOPONYME JARAK EN CROATIE

Résumé

1° L'auteur constate que de tels toponymes existent seulement en Croatie du Nord, précisément dans les comitats de Zagreb et Varaždin. Ce sont: *Jarek* (dans les deux comitats), *Habekov Jarek*, *Jarek Bisaški*, *Dolanjski Jarak*.

2° L'avarisme primitif à signification 'fosse' existe en Croatie depuis les temps les plus lointains, attesté depuis 1277. Le sens primitif: 'la fosse'. Le sens qui pouvait être donné à un village serait 'le canal' ou 'une vallée (défrichée)'.

3° L'auteur décrit la technique employée à l'occasion de construire un terrain approprié pour y installer un village. Cette technique s'employait seulement en Croatie du Nord et elle a son reflet dans la toponymie actuelle en Croatie.

Ključne riječi: hrvatski jezik, etimologija, toponim *Jarak*

Mots-clés: langue croate, étymologie, toponyme *Jarak*

24. Etimologija glagoljaškog termina *kužan* (15–16 st.)

Autor tumači etimologiju hrvatskoga hapaksa *kužan* 'revidiran' (glagoljica, 1486, 1530–1531).

1. U glagoljaškom *Dabarskom brevijaru*¹ iz 1486. netko je sa strane stavljao oznaku "kužano". Prvi je L. Pintar (*Archiv für slavische Philologie*, 31, 1910, str. 315) ovu oznaku tumačio kao particip i dao joj je značenje 'revidirano, provjereno' (prema originalu, dakako latinskom). Opisujući Akademijine glagoljske rukopise V. Štefanić je *kužano* označio kao "tipografski termin", misleći pritom da je netko oko 1486. kanio tiskati glagoljski brevijar², pa je tekst priredio za tiskanje (margina "kužan" nalazi se na petnaestak mjesta u tom rukopisu). V. Štefanić dodao je da je ta "tipografska" oznaka postojala i u Kožičićevim riječkim izdanjima u tiskanom tekstu: Š. Kožičić (1460–1536), od 1509. modruški biskup, od 1513. i senjski, tiskao je na Rijeci *Misal hrvatski* (glagoljica, 1531) i *Oficij Bl. Djevice Marije* (1530, također glagoljica). U glagoljskom *Misalu* (1531) na kraju u kolofonu stoji doslovno: "Svršujet misal hrvatski od slova do slova kužan, popravljen i prepisan časnim va Isusu Kristu ocem gospodinom Šimunom Kožičićem Zadraninom, biskupom modruškim. Štampan v Rici v hižah jego prebivanja, traćenjem jego milosti; Dominikom i Bartolomeom z Breše štapaduri".

2. Naša je zadaća u ovom članku protumačiti etimologiju tog participa (*kužan* prema infinitivu *kužati*). Pritom prije svega konstatiramo da taj particip nisu registrirali ni *AR* ni *Prinosi* V. Mažuranića. Jedino P. Skok (*ERHS*, I, 572), obrađujući riječ *glosa* "marginalna napomena", napominje da bi prema toskanskom *chiosato* (16. st.), od *chiosa*, preklapanjem s lat. *clausa* moglo dolaziti naše *kužan* 'objašnjen'. Slično i *DEI* s. v. *chiosa* veli da dolazi prema sr. lat. *glōsa* (< grč. *γλῶσσα*) te da se "možda" radi o interferenciji s lat. *clausa* 'parenteza'. Kritika ove etimologije je dvostruka: a) *glo-* bi moglo dati *ghio-*, ali je obrnuta pojava nemoguća (*glo-* < *chio-*); b) u slučaju *glosa* riječ je o grecizmu *γλῶσσα*, a u slučaju *clausa* riječ je o lat. *clausa*, s velikim vremenskim razmacima za oba leksema.

3. Grč. *γλῶσσα*, (atički i) *γλῶττα* znači (cf. A. Bailly, *Dictionnaire grec-français*, Paris 1950) 'arhaičan jezik ili izraz, provincijski jezik ili izraz'; tu grč. *γλωσσογράφος* znači 'onaj koji objašnjava nerazumljive riječi nekog jezika'. U starogrčkom riječ *γλωσσάριον* još ne znači *glosar*, nego samo 'jezičak'. Značenje *glosar* dolazi kasnije u srednjolat. *glossarium* 'vrsta rječnika, glosar'.

4. Latinska riječ *clausa* prvotno znači (Georges) 'ostava, magazin'; deminutiv *clausula* znači '1) kraj, 2) zadnji stih, 3) zadnja formula, 4) konac nekog vremenskog razdoblja'. U *LL clausula* znači 'brana, ustava'. U srednjolat. *clausula* znači 'konac nekog teksta, perioda'. *DEI* tal. *chiusa* izvodi iz sr. lat. *clūsa* (anno 753) < kl. lat.

¹ Dabar je mjesto kraj Otočca u Gatskoj župi; tu se nalazio i frankopanski grad; rukopis se čuva danas u HAZU pod sign. III c 21 (cf. V. Štefanić, *Glagoljski rukopisi JAZU*, Zagreb 1970, I, str. 149, 152).

² Glagoljski tiskani misali 15. st. su iz 1483. i 1493. godine, a brevijari iz 1491. i 1495. godine.

clausa. U njemačkom *Klausa* znači (Weigand-Hirt) '1) samostanska ćelija, 2) stanovanje na osami, 3) gorski, brdski prijevoj'. Za značenje 3) usp. u nas *Klis* < starodalm. *clūsu* (: *clūdere* 'zatvarati'). Germanski *Klausa* je u st.-v.-njem. *Klūsa* (8. st.), ovo iz sr. lat. *clūsa*, lat. *clūdere* (> *clusum*) < kl. lat. *claudere* 'zatvoriti'. U Ducangea s. v. *clausa* nalazimo značenje 'izvadak iz nekog teksta, citat prema nekom tekstu'.

5. U tekstologiji *clausa* je prvotno onaj znak nad latinskom riječi koji se ponavlja na margini, s time da se tu dodaje uz taj znak i sinonim ili tekst kojim se tumači dotično mjesto u tekstu. To možemo vidjeti u *Radonovoj Bibliji* (6. st., slavenske glose iz 9. st.). V. Jagić uz glosu 117, 118 navodi pisarski znak *t* i sa strane (na margini) ponovljeni znak *t*, te se za lat. *spiculator* uz taj znak tu donosi slavenski izraz *uzecnuitel* (= *vseknutel*: radi se o policajcu koji ima odrubiti glavu Sv. Ivanu Krstitelju). Slično uz lat. *messis* u *Radonovoj Bibliji* nalazimo točku ('*messis*), koja se sa strane ponavlja i glosira kao **žetua ze* (= *žetva že*). Posebno je pitanje kada koji znak dolazi u takvu tekstu (nazivi: *antilambda*, *limniscus*, *triclīnium*, *medio*, *dimidium*, cf. A. Cappelli, *Lexicon abbreviatarum*, Milano '1979; znakovi potječu iz srednjovjekovnog notnog bilježenja). U svakom slučaju svi su ti znakovi prvotno *clausa*, znak za ponavljanje i umetanje nekog dodatka, a tek sekundarno naziva se *clausa* i sam navedeni ispravak ili dodatak.

6. Sada se u talijanskoj srednjovjekovnoj pisarskoj terminologiji lat. *clausa* > tal. **closa* > tal. *chiosa* (14. st.; derivati: *-amento*, *-are*, *-ato*, *-atore*, *-atrice*) u značenju '1) tumačenje neke riječi, 2) tekst teško razumljiv, glosa' izjednačuje značenje grecizma *glossa* i latinizma *clausa* '(tal.) *parentesi* = zagrada'. Toj pojavi u talijanskom jeziku ne treba se čuditi jer se radi o riječima koje slično zvuče (*gl-* i *cl-*), pa dolazi do interferencija i oblika i značenja.

7. Da se ipak u tekstologiji barem do 14. st. dobro razlikovao termin *glosa* od termina *clausa*, dokaz je upravo glagoljaški termin *kužan*, o kojem raspravljamo. Osnovno *kužan* (adv. *kužano*) dolazi od nepotvrđenog infinitiva *kužati*, gdje je *-ati* za romansko *-are*. Prema tome, radi se o infinitivu *clausare* > **closare* > (*o* > *u* > *v*, s mletačkom lenizacijom *s* > *z* > *ž*) **kl̥žati* > (*kl̥ž-* > *kuž-*) **kužati*, odatle *kužan*. Vokalizacija slogotvornog *l̥* je iz 14. st. (cf. Maretić, *Gramatika*, str. 73), ali je možda i ranija. S obzirom na lenizaciju (mletački utjecaj dolazi iza 1000. godine) i vokalizaciju slogotvornog *l̥*, možemo tvrditi da je oblik *kužan* iz vremena oko 13–14. st. Prije 14. st. postojao je nepotvrđeni oblik *kl̥žan*.

8. Ovdje smo vidjeli da su i glagoljaški pisci, naročito pisari kulturnih tekstova, za koje smo navikli misliti da su prema "latinašima" bili prilično neuki, da bi se naučili osnovama pisarskog zanata, bili prisiljeni polaziti neke zapadnjačke pisarske škole. Tako su oni usvojili i termin *kužan* za reviziju i provjeru nekih mjesta u tekstu u odnosu na originalni glagoljski tekst, odnosno na "pravovjeran" latinski tekst. Ujedno smo ustanovili da se u nas sačuvao originalni izraz za taj posao (lat. *clausa*), dok je u Romana (Talijana) vrlo rano došlo i do miješanja grecizma *glosa* i latinizma *clausa*. Pridjev *kužan* bio bi još jedan "pisarski" termin na našim stranama. Pridružio se terminu *datati* = *zdatati*, o kojem sam pisao u *ČR*, 21, 1991.

Literatura

- AR = *Rječnik hrvatskog ili srpskog jezika* (1880–1976) JAZU, Zagreb.
Bailly, A. (1950) *Dictionnaire grec-français*, Paris.
ČR = *Čakavska rič*, Split.
DEI = *Dizionario etimologico italiano* (1950–1957), Firenze.
Ducange, C. (1883–1887) *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, Niort.
ERHS, v. Skok.
Georges, F. (1972) *Ausführliches lateinisch-deutsches Handwörterbuch*, Hanover.
Jagić, V. (1904) *Kirchenslavisch-böhmische Glossen saec. XI–XII*, Denkschriften der AW, phil.-hist. Kl., Bd. 30, Beč.
LL = *Lexicon latinitatis mediae aevi Jugoslaviae* (1975–1978) I–II, JAZU, Zagreb.
Maretić, T. (1931) *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb.
Mažuranić, V. (1908–1927) *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*, Zagreb.
Pintar, L. (1910) Was bedeutet "kužan" als particip, *Archiv für slavische Philologie*, 31.
Putanec, V. (1991) Dijalektalni dalmatinizam "datati = zdatati" od Marulića preko Kavanjina do današnjih dana, *Čakavska rič*, 21.
Skok, P. (1971–1974) *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, JAZU, Zagreb.
Štefanić, Vj. (1970–1972) *Glagoljski rukopisi JAZU*, I–II, JAZU, Zagreb.
Weigand, F. – Hirt, H. (1968) *Deutsches Wörterbuch*, I–II, Berlin.

L'ÉTYMOLOGIE DU TERME GLAGOLITIQUE KUŽAN (XV–XVI S.)

Résumé

1° Dans un bréviaire glagolitique en manuscrit de 1486 et dans les textes glagolitiques de l'évêque de Modruš-Senj Š. Kožičić de 1530–1531 on trouve l'adjectif *kužan* au sens de 'révisé'.

2° L'auteur constate qu'il n'y a aucune liaison avec le grec *glossa*, mais qu'on y trouve le latin moyenâgeux *clausa*, ici au sens de 'vérifié, révisé'.

3° L'auteur constate que justement le terme glagolitique croate *kužan* atteste qu'il s'agit de *clausa* du latin moyenâgeux. Dérivation: lat. inf. *clausare* > **closare* > (*o* > *u* > *ʋ*, *-are* = *-ati*) **klʋzati* > part. passée *kužan*. L'adjectif croate provient du 14ème s.

4° L'auteur constate que même les prêtres glagolisants ont adopté le terme employé par la partie latinisante de l'église.

5° Il est discutée aussi l'interférence du grec *glossa* et du latin *clausa* qui a eu lieu en Italie.

Ključne riječi: hrvatski jezik, etimologija, glagoljaški termin *kužan*

Mots-clés: langue croate, étymologie, terme glagolitique *kužan*

25. Prilog za povijest menonima (= naziva mjeseci) u Hrvata: A. menonimi u Vrančićevu *Rječniku* (1595), B. današnja polarizacija slavenskih i grčkih (< latinskih) menonima u Hrvata i Srba

Razmatra se neobičan zapis naziva mjeseci u Vrančićevu *Rječniku* iz 1595. Tu se nalaze samo nazivi za mjesece *ianuarius*, *februarius*, *aprilis* i *maius*, ali tako da je naziv *siječanj* ubačen dva puta, a *travanj* čak četiri puta. Analizom se dolazi do zaključka da je taj upis vršio neki Vrančićev suradnik (Rusin). Autor prikazuje i povijest slavenskih menonima u Hrvata te tumači podrijetlo polarizacije menonima u Hrvata i Srba.

A.

1. Osnovu za proučavanje slavenske idioglotne i aloglotne menonimije (grč. μήν, gen. μηνός 'mjesec'; grč. ὄνομα 'naziv, ime') čini djelo Franje Miklošića *Die slavischen Monatsnamen* (Beč 1868) i članak T. Maretića *Narodna imena mjesecima*, objavljen u *Nastavnom vjesniku*, br. 5, god. 1897. Nakon te dvije radnje izašlo je mnoštvo djela u kojima nalazimo podatke za razne slavenske menonime. Menonimija je značajna i za poznato pitanje pradomovine Slavena, jer se u toj menonimiji odražava odnos sjeverne i umjerene klime (na jugu se neke pojave javljaju ranije nego na sjeveru: topljenje leda, pojava zelenila, cvijeće, sjetva, žetva, košnja, berba, zima, ljeto), a pitanje pradomovine Slavena danas je u znanosti osobito aktualizirano. No, naš cilj u ovom članku nije da proučimo taj odnos na slavenskom sjeveru i jugu. Mi ćemo samo pokušati odgovoriti na dva određena pitanja, doduše kulturološki značajna, a to su: A) kako je došlo do oznake menonima u Vrančićevu *Rječniku* iz 1595. i, još važnije pitanje – B) kako je došlo do poznate razlike u nazivima mjeseci u Hrvata i Srba, a ta razlika čini danas i jedan vrlo zapažen element standardne polarizacije u književnim jezicima tih dvaju naroda.

2. U Vrančićevu *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum* iz 1595. začudo nema mnogo menonima, ali je njihovo značenje i oblik potrebno posebno protumačiti kao pojavu u slavenskoj menonimiji. Ovdje dajem podatak kako ta menonimija stoji u tom rječniku (uglate zagrade znače da latinska natuknica u tom djelu ne postoji): *ianuarius* = *siecsan*, *februarius* = *szicsen*, [martius], *aprilis* = *travan*, *maius* = *traven*, [iunius], *quintilis* = tal. *giugno* = *travan*, [iulius], [augustus], *september* (nema hrv. natuknice), *october* (nema hrv. natuknice), [november], [december].

Dakle, zaključimo da u tom rječniku ne postoji šest latinskih natuknica (za: mart, juni, juli, august, novembar, decembar), dok za šest njih latinske natuknice postoje (to su: januar, februar, april, maj, septembar, oktobar). Što se tiče hrvatskih značenja, dana su samo za januar, februar, april i maj, dakle za četiri mjeseca, dok za natuknice septembar i oktobar nije dana hrvatska paralela (za druge latinske natuknice koje se nalaze u rječniku istoznačnice za druge jezike postoje). Prema tome, hrvatske su istoznačnice dane samo za četiri latinske natuknice, upravo pet njih, jer je za *maius* i *quintilis* istoznačnica dana dva puta.

3. Za Fausta Vrančića znamo da je bio jedinstven um 16. i 17. st. u Europi, koji se gotovo stalno bavio svim znanstvenim područjima. Bio je filozof, lingvist, fizičar, povjesničar, dakle pravi polihistor. Sličan je um u Hrvata još bio Pavao Vitezović (1650–1713), koji je također u tom smislu bio pravi polihistor. Već je i prije bilo isticano da Faust Vrančić nije izvršio korekturu svoga djela (cf. J. Vončina, Vrančićev rječnik, *Filologija*, 9, 1979, te V. Putanec, Luteransko-protestantski biljeg u Vrančićevu peterojezičnom rječniku iz 1595, *Rasprave Zavoda za hrvatski jezik*, 17, 1991), a sada u slučaju ove menonimije može se u tom smislu konstatirati više stvari: prvo, zašto uopće neke latinske natuknice postoje, a druge ne postoje; drugo, kako je došlo do toga da on kao Hrvat nije unio istoznačnice za IX. i X. mjesec, dok ih je za te mjesece za druge jezike unio; treće, kako je došlo do toga da su gotovo iste hrvatske istoznačnice dane jednom za dva mjeseca, drugi put čak za tri latinska menonima (*ianuarius, februaryus = siečan, sičen*, pa *aprilis, maius, quintilis = travan, traven, travan*).

4. Za Fausta Vrančića znamo da je obavljao zaista velike državničke poslove u hrvatsko-madžarskom kraljevstvu te da je kao biskup bio na najvišem položaju u državi, a usto se bavio, kako smo naveli, mnogim problemima iz područja znanosti. Za sam rječnik znamo da je bio u prijepisu svakako prije 1590. godine, a po nekim smo pokazateljima zaključili da je rađen, te da je vjerojatno bio na listićima već oko 1580. (cf. V. Putanec, *Čakavska rič*, 1971). To znači da je on sve hrvatske menonime kanio obraditi na koncu rada na rječniku jer nije u tuđini bio siguran kako se “u tom času” u njegovoj Hrvatskoj neki mjesec zove. Tako je taj dio rječnika ostao neobrađen. A sada ipak u djelu nailazimo na dvije vrste menonima za četiri (upravo pet, v. naprijed) latinske natuknice. Stoga smatramo da su ti menonimi, kako su neobično uneseni, uneseni od nekoga tko je autoru pomagao pri prijepisu, eventualno s listića. Poznato je da je “amanuensisa” imao i Bartol Kašić, pa mislimo da ga je imao i Faust Vrančić, tj. da nije on bio i pisac teksta, nego da ga je samo diktirao nekom svom “amanuensisu”.

5. Na osnovi jezične analize ove dvije vrste menonima u Vrančićevu djelu iz 1595. možemo zaključiti kojemu je narodu pripadao dotični Vrančićev “amanuensisa”, kao autorov pomagač na sastavljanju rječnika. Za prvi oblik *siečan* moramo misliti da je prvotno bio stavljen prema nekom kalendaru sa štokavskim oblikom, a mogao je biti dobiven i na osnovi suradnje s nekim informatorom koji je govorio štokavski (znamo da je Vrančić surađivao s Dubrovčaninom Tomom Budislavićem, cf. V. Putanec, *Rasprave Zavoda za hrvatski jezik*, 17, 1991, i F. Vrančić, *Život nikolico izabranih divic*, Rim 1606, pretisak 1995). S listića je taj oblik tako i prepisan. No, isti pomagač-prepisivač zapisao je za mjesec februar i sličan naziv *sičen*, s ikavizmom, ali i s *-en* za *-ьнъ* (ili *-en?*). Taj oblik nalazimo u Slavena jedino u Ukrajinaca (= Rusini, karpatsko-bukovinski Slaveni, katolici): *Slovník ukrajinškoj movi* (Kijev 1979) donosi s. v. *sičen* da je to ‘prvi mjesec u kalendaru’ (ubačeno pod *februaryus!*) i s. v. *travenъ* da je to ‘peti mjesec u kalendaru’, a to se – kao i oblik s ikavizmom *-en* u sufiksu, značenje ‘maj’, te ponovo riječ sa sufiksom *-en* – slaže s upisom za te menonime u Vrančićevu rječniku. Odatle možemo zaključiti da je pomagač u izradi

Vrančićeva rječnika bio neki čovjek koji je po nacionalnom podrijetlu i po jeziku potjecao iz nekoga kraja u Ukrajini. Najvjerojatnije je bio Rusin, jer će se Rusini malo zatim naći u uniji s Rimom (Brest-Litovska unija, 1596).

6. Dobro je da nešto kažemo i o tome kako je prošla hrvatska menonimija u Lodereckerovu *Dictionarium septem linguarum* (Prag 1605, reprint 1984), koji je upravo drugo izdanje Vrančićeva rječnika iz 1595, s time da su mu dodani poljski i češki jezik (odatle “septem” u naslovu, cf. Dukat, *Rad JAZU*, br. 231). No, tu je tekst prvog izdanja ostao nepromijenjen, pa ni tu, kao ni u prvom izdanju, nema hrvatskih istoznačnica za VII–XII. mjesec. U vezi s replikom Vrančićevih menonima iz 1595. u leksikografiji navodim također da je u rukopisnom *Hrvatsko-talijanskom rječniku* Bartola Kašića iz vremena oko 1599. (čuva se u Franjevačkom samostanu u Dubrovniku; pretisak, Zagreb 1990) zadržan jedino menonim *travan*, ali sa značenjima *giugno* i *aprile*, tj. dan je za *lipanj* i *travanj*, dok je u originalu (Vrančić) *travan* dan za *travanj* (= *aprilis*) i *maj* (dva puta, s. v. *maius* i *quintilis*). U tom rukopisnom rječniku nema istoznačnice za hrvatski jezik za *ianuarius* i *februarius*, kao uostalom ni za druge menonimske latinske natuknice.

B.

1. Kada se govori o razlikama između hrvatskoga književnojezičnoga standarda i srpskoga književnojezičnoga standarda, onda se često ustanovljuje da i u slučaju menonimije postoje “polarizemi” u ta dva standarda. Veli se da su Hrvati zadržali svoje stare nazive mjeseci, dok je u Srba prevladala (latinsko-)grčka menonimija, koja je usto danas i internacionalna. No i tu u Hrvata postoji poseban slučaj da uz obalu u puku vlada (i vladalo je) nazivlje dobiveno od romanskog mediteranskog pučanstva, koje je od prilične davnine imalo samo latinsko nazivlje. Zadatak je naše rasprave dati prilog proučavanju tih pojava, te odrediti njezinu kronologiju.

2. Osnovno je u svakoj menonimiji da početni poticaj za neku menonimiju, prije znanstvene spoznaje o lunarnoj i solarnoj godini, daju pojave u prirodi, prirodne pojave tijekom godine. To su pojave ljeta, zime, proljeća, jeseni, pojave leda, odljeđivanja, pojave lista, cvijeta, rad u toku godine, sjetva, žetva, berba. Sve su te pojave u vezi s činjenicama u samoj prirodi, pa se neke na sjeveru javljaju kasnije, na jugu ranije, a na samom Mediteranu vrlo rano u odnosu na sjever. S razvojem civilizacije menonimija se mijenja i dobiva nazivlje po bogovima, blagdanima, svetkovinama. Potpuna matematizacija postoji u Itala i oni mjesece numeriraju: **primus*, **secundus*, **tertius*, **quartus*, **quintilis*, **sextilis*, **september*, **october*, **november*, **december*. Kasnije i oni neke mjesece mijenjaju, pa imaju: *ianuarius*, *februarius*, *martius*, *aprilis*, *maius*, *iunius*, *iulius*, *augustus*, ali ipak ostaju “brojčani” *september*, *october*, *november*, *december*.

3. Grci su preuzeli latinske nazive, ali su i oni prvotno imali neke nazive prema pojavama u toku godine (v. A. Bailly, s. v. i 2, 2200): tako su XI. mjesec zvali *μαιμακτριών* ‘mjesec oluje’ (i bog *Μαιμάκτης* ‘bog oluje’), I. mjesec je *γαμήλιον* ‘svadbeni mjesec’ (grč. *γαμήλιος* ‘svadbeni’), II. mjesec je *ἀνθεστηριών* (grč. *ἄνθος*

‘cvijet’), III. mjesec je *ἐλαφβολιών* ‘mjesec lova na jelene’ (grč. *ἔλαφος* ‘jelen’). Ostali grčki nazivi, motivirani razvojem civilizacije, odnose se na bogove i svetkovine.

4. U Slavena se najduže čuva prvotno nazivlje po pojavama u prirodi i po radu seljaka tijekom godine. Najstariju slavensku menonimiju nalazimo zapisanu u *Assemanovu evanđelju* (11. st., glagoljica): IX. *rujen*, X. *listopad*, XI. *gruden*, XII. *studen*, I. *prosinec*, II. *sečen*, III. *suh*. Tu vidimo da se u razdoblju od XI. do I. mjeseca pojave koje danas označujemo tim menonimima događaju sa zakašnjenjem, pa moramo zaključiti da su prevoditelji s grčkoga (Sv. Braća Ćiril i Metod i njihovi suradnici) u prijevodu upotrijebili terminologiju koju su Slaveni imali dok su boravili na sjeveru. Ta se terminologija (ili slična, sjeverna) nalazi i u svim ćirilskim (srpskim) tekstovima koji donose slavenske nazive, uz grčke nazive na prvome mjestu, npr.:

a. *Trnovsko evanđelje* (1273, cf. V. Mošin, *Ćirilski rukopisi JAZU*, 1952, str. 120, br. 63): (godina započinje u rujnu) IX. *rujan*, X. *listopad*, XI. *gruden*, XII. *studen*, I. *prosinec*, II. *sečen*, III. *suhi*, IV. *brězok*, V. *trěven*, VI. *iztok*, VII. *črven*, VIII. *zarěv*.

b. Slično je u *Lesnovskom evanđelju* (13–14. st.), *Bogdanovu evanđelju* (13–14. st.) i *Rajkovu tetraevanđelju* (14. st.), cf. V. Mošin, o. c., str. 122, 125.

Zaključiti valja da su i Srbi u najstarije vrijeme imali, uz grčku, i slavensku terminologiju u menonimiji.

5. U toj prvotnoj slavenskoj menonimiji nailazimo dakako i na nazive koji se danas ne nalaze (ili se rijetko nalaze) u slavenskoj menonimiji, ni u jednog slavenskog naroda. To su menonimi:

a. *izokъ* – za etimologiju je važno što u strus. *izók* označuje ‘1) cikada, cvrčak, šturak, 2) lipanj (mjesec)’. Vasmer misli da se radi o cvrčcima, upravo o cvrčkovim izbuljenim očima, koji daju taj naziv: **iz-očiti se* > *izok*, tvorba kao **raz-ok* > *razrok*. Za semantiku “ime životinje > naziv mjeseca” navodi Vasmer strus. *čънъсь*, gdje također imamo značenje ‘1) coccus, 2) lipanj (mjesec)’ (v. ovdje, t. 5, c).

b. *brězokъ* – početna je etimologija u rus. *berezozolъ* ‘april < zelenilo breze (javlja se, na pomolu je)’, gdje je *-zol* alternacija za *zel-* u *zelen*, a *brěza* je biljka ‘betula’; osnovno je *berezozol* potvrđeno 1144. (Sreznjevski); u *brězokъ* je došlo do zamjene sufiksa prema *izók* (slično s *-en* u bug. *brezen*, češ. *březen*). Etimologija koja se ovdje daje za *izok* i *brezok* ponukala me je da analiziram Vasmerov početni etimon o “izbuljenim očima šturka”. Zaista je neobično da šturak dobije naziv po očima, a ne po svojem cvrčanju ljeti kao glavnom semu koji se tu javlja. S druge strane u slavenskom menonimskom nazivlju ne nalazim traga nikakvu aloglotemu, a usto nam se upravo ti menonimi čine kao neke strane leksije. Kako se u povijesti Slavena često spominje suživot Slavena s Avarima (= Obrima), pomislio sam da bismo baš u tim nazivima možda mogli otkriti avarski prežitek u slavenskom jeziku. Zaista u staroturkskom nalazim da se “perioda toplog vremena u ožujku i travnju” zove *isig öd* (sttur. *isig* ‘topao, vruć’, *öd* ‘vrijeme, doba’, cf. *Drevnetjurkskij slovarъ*, Moskva 1969), a naši se nazivi odnose na *travanj* (= *brezok*) i *lipanj* (= *izok*). Budući da je, u vezi s pomicanjem klime u smjeru sjever – jug, moguće menonimsko pomicanje

s mjeseca na mjesec, mislim da se u *izok* radi o nekom prekrajanju početnog *isig* (*isig* > **isik* > **izik* > *izok*) i vezivanju (reetimizacija) uz slavensku leksiju (*oko*). Kod *brezok* također stvar nije jasna. Sttur. *ak* znači '1) bijel, 2) breza', pa bi se tu radilo o slučaju jezičnog "miješanja" (jezična hibridna tautologija) tipa *linguaglossa*: *breza* x *ak* > *brezok* (sa *a* > *o*). To bi bio dokaz da su Slaveni koji su imali svoj naziv *brezozol* (može se misliti i to da je prvotno bilo *brězenъ* [tip *trava* > *travenъ*], pa je sekundarno došlo do "tumačenja" osnovnog *brězenъ* > *brezen*), na jednom dijelu svog obitavanja izveli i "hibridni tautološki pleonazam" sa staroturskim nazivom za taj menonim. Stoga bi, s motrišta etimologije, menonimi *izok* i *brezok* bili slavensko-avarski jezični prežici iz vremena slavensko-avarske simbioze, a *brezok*, uz to, i slavensko-avarski tautologem. No, i ovdje treba dodati: ako su to sigurni paleoturcizmi ("avarizimi"), onda se njihova pojava može povezati i s činjenicom da je jezik sveslavenske kultne književnosti upravo jezik jednog staromakedonskog dijalekta (Solun), pa se i u tom jeziku mogu nalaziti ovi paleoturcizmi kao ostaci protomakedonske terminologije u menonimiji predane Slavenima. U tom bi slučaju ovo bili ne "avarizimi", nego slavenski protomakedonizmi u jeziku prvotne sveslavenske crkvene književnosti (9. st.).

c. *črvěny* – zbog sufiksa *-en* (mislim da nije prema *-ěny*) smatramo da je riječ o osnovnom *črv* (*črvěny*), koji je i u hrv. *crv* = *črv* 'vermis', a *crvac* označuje '(lat.) coccus, crv koji daje crvenu boju' (cf. *ERHS*, s. v. *cm*¹), tj. u nazivu za mjesec *srganj* označuje vršnu točku bujanja bilja (dakako, na sjeveru je to *srganj*, kasnije *lipanj* na jugu, v. ovdje *izok*).

d. *zarěvy* – Vasmer za *zárev* 'august, kolovoz' u *-rev* nalazi etimon koji imamo u rus. *revety* 'brüllen, rikati (o životinji, jelenu, o životinji koja se pari)', a koji imamo u češ. *zaří* 'septembar, rujan', te paralelu nalazi u vezi s rikom jelena u menonimu hrv. (i srp.) *rūjan* 'septembar', češ. *říjen* 'oktobar, listopad' prema češ. *říje* 'Brunst, Brunft, (hrv.) uspaljenost (o jelenu)', sve prema *rjuti*, *revy* 'ručati, rikati' i *rikati/ručati* "isto" < stslav. *rykati* (usp. i lit. *rūkti* "isto"), cf. *ERHS*, III, str. 133, 142. Kada gledamo na podatke koje nam daju ćirilski i glagoljski kalendari, koji za *septembar* daju *ruin* te za *august* = *zarev* (v. gore, t. 4), to vezivanje neće biti u svemu na mjestu jer je nevjerovatno da bi se rikom jelena označivala dva mjeseca. Stoga korijen za *rujan* (nema paralele u litavskom!) treba drukčije tumačiti: *ERHS* (III, str. 168) zaista s. v. *rūj* i za *rujan* pretpostavlja vezu s češ. *rujný* 'žut, crvenkast', hrv. (i srp.) *rujno vince*, bug. *rojno vino*, pa mislim da je potrebno korijen tu vezati s lat. *ruber* 'crven'. Alois Walde u *LEW* (II, str. 444–445) veže uz grč. *ἐρυθρός*, stslav. *rьdrь*, nord. *roðra* 'krv', stind. *rudhiráh* 'krvav', stslav. *rusь* 'crvenkast, blond'. U *rūj* će biti neka prastara tvorba na *-io* od osnovnog korijena koji nalazimo u latinskom i u ostalim navedenim jezicima. Kako se doba parenja jelena u Europi stavlja u *srganj* (juli) i kolovoz (august), naziv septembar (= rujan) sigurno nije u vezi s tim stanjem (parenje) u životinja.

6. Kako u Daničićevu *Rječniku iz književnih starina srpskih* (Beograd 1863–1864) nalazimo samo latinsko-grčke nazive za menonimiju, moramo zaključiti da je pod utjecajem crkve vrlo rano u Srba napušteno slavensko označivanje mjeseci i pri-

hvaćeno grčko. U Daničića (*Rječnik*) ima zaista samo jedan menonim slavenskog podrijetla: to je naziv *travnъ* = *aprilis* (možda *maj*), koji se spominje 1412. u pismu iz Bosne (Jajce) upućenom u Dubrovnik (cf. M. Pucić, *Spomenici srpski od 1395. do 1423.*, Beograd 1858). Ako smo kazali da do 15. st. i u srpskim crkvenim tekstovima nalazimo narodne nazive za mjesece u godini (v. naprijed, t. B, 4), moramo zaključiti da današnje stanje u Srba u tom pogledu traje od 15. st. U Hrvata je stanje dvostruko. Kako je čitava obala od Kotora do Trsta do 12. st. bila cijelo vrijeme pod utjecajem Bizanta i grčkog jezika, tu se i prije dolaska Hrvata u 6. st. nalazi grčko-latinsko nazivlje za menonime. To Hrvati prihvaćaju (slično je bilo s polarizacijom *tisuća* prema *hiljada*), ali zadržavaju i svoje slavenske nazive. To se vidi u potvrdama koje donosi *AR*, a i iz činjenice da se slavenski nazivi nalaze u mnogih crkvenih pisaca (Divkovića, 1611; Bandulavića, 1613; Albertija, 1617), a najviše, i našem današnjem standardu najbližije, u Bartola Kašića (1575–1650), koji u *Ritualu rimskom* (1640), uz talijanske, stavlja i hrvatske nazive: *sićanj*, *veljača*, *ožujak*, *travanj*, *svibanj*, *lipanj*, *srpanj*, *kolovoz*, *rujan*, *listopad*, *studeni*, *prosinac*. Tako slično imamo i u Mikaljinu *Rječniku* (1651): I. *sječan*, *dženero*, II. *veljača*, *misec februar*, III. *ožujak*, *marac*, IV. (nema!), V. *svibanj*, *mađ*, VI. *lipanj*, *đun*, VII. *srpanj*, *lulj*, VIII. *kolovoz*, IX. *rujan*, *septembar*, X. *listopad*, XI. (nema!), XII. *dečembar*, *prosinac*. Stoga se može reći da naše današnje standardno menonimsko nazivlje potječe iz 17. st., s time da je definitivno označeno u Bartola Kašića godine 1640.

7. Uz današnje nazive u Hrvata nalazimo u starini i neobičnijih menonima:

a. U jednoj glagoljskoj legendi iz 14. st. (cf. V. Štefanić, *Glagoljski rukopisi JAZU*, I, str. 45) javlja se naziv *ksantik*, prema grčkom hapaksu *ξαντικός* = *aprilis* (Diodor, 7. st.), a taj se oblik kao *ksantikъ* javlja i u jednom mineju iz 16. st. (Miklošić). Naziv je i u Grka zabilježen kao hapaks iz Makedonije. Osnova je grč. *ξανθός* 'žut, zelenkast', kojim se opisuje ovaj naziv za *april*, dakako u nekom klimatskom području gdje se u aprilu javlja cvatnja.

b. Naziv *izok* = *juni* (v. gore, t. B, 4) javlja se i u glagoljskom *Ohridskom praksapostolu* iz druge polovice 12. st. (cf. *Slovo*, 39–40, str. 55). Za etimologiju usp. ovdje, t. B, 5, a.

c. Tuđice se javljaju u gornjoj Hrvatskoj i u mađariziranom obliku (zadržavanje nastavka *-us* u latinizmima): *meseća majuša 1595*. (Mihovljan, cf. V. Mažuranić, *Prinosi*, str. 624).

d. Naziv *ilinštak* za 'srpanj = julij' bilježe Matija Alberti (*Oficij*, 1617, u nj: *ilinščak*) te (usp. *AR*) Della Bella (1728) i Stulli (1806, tu i potvrda iz Appendinija), a dijalektalno se govori u Crnoj Gori (V. Karadžić) i u Dubrovniku (i okolici; u Dubrovniku i poslovice: *ilinštak zori a gospodinštak bere*). Naziv ovog mjeseca dolazi prema imenu Sv. Ilije (hebr. *Hēlias*, prorok, blagdan 20. VII). Naziv označuje, osim značenja 'sedmi mjesec', još i 'srpanjske vrućine = pasji (kalk za lat. *canis* = *pas*) dani, pasje vrućine' te zvijezde 'kanikula = Sirius'. Ovdje treba istaknuti da Sv. Ilija kao supstitut zamjenjuje u nas slavenskoga boga Peruna ("Gromovnika", a Sv. Ilija je "živ", i s kolima je, prema *Starom zavjetu*, otišao na nebo, cf. autor, *Slovo*, 13, 1963, str. 148).

e. Mjesec *lipanj* zove se i *čerešnar* god. 1452. u jednom pismu Skenderbega upućenom Dubrovniku (cf. *AR*, 1, s. v.). Taj se mjesec tako zove (*trešnjar*) i u Srbiji (Boljevac), a odgovara i nazivu *krišnjok* 'srpanj' (Brusje), cf. *ERHS*, s. v. *kriša*. Leotti donosi i alb. *qershór* 'lipanj' < alb. *qershí* 'trešnja', sve prema lat. *cerasus* 'trešnja'. Prema istom voću je i u rum. *cireșar* 'juni' (valjda slavizam) te u Italiji (Marke) *nčerešá* 'juni' (cf. *REW*, s. v. *ceresea*).

f. Valjda zbog toga što je na sjeveru sunce kasnije "prosinulo", mjesec *prosinac* je dosta dugo označivao u slavenskoj menonimiji prvi mjesec u godini (za starije vrijeme v. naprijed, t. B, 4), pa to stanje traje i u sjevernoj Hrvatskoj. Molitvenici *Sveti evangelijumi* iz 1694. (i 1759, Trnava) donose *Kalendarium horvatski* ovako: I. *malobožičnjak* ili *prosinac*, II. *svečen*, III. *gregurščak* ili *sušec*, IV. *đurdevščak* ili *mali traven*, V. *filipovščak* ili *veliki traven*, VI. *ivanščak* ili *klasen*, VII. *jakopovščak* ili *serpen*, VIII. *velikomešnjak*, IX. *malomešnjak*, X. *lukovščak*, *inače miholjščak*, XI. *vsvesveščak*, XII. *velikobožičnjak* ili *gruden*.

Vidimo da je tu velik utjecaj crkvene terminologije, tako da su od slavenske primarne terminologije ostali samo: I. *prosinac*, III. *sušec* (Alberti 1617: *vlašak*, kasnije u drugih *lašak*), IV. *mali traven*, V. *veliki traven*, VI. *klasen*, VII. *serpen*, XII. *gruden*. Ostali su menonimi izvedeni prema blagdanima i svetkovinama svetaca u godini:

I. *malobožičnjak*, koji je nazvan prema *Mali Božić* = *Sveta tri kralja* = *Epi-fanija* (6. I), dolazi iza *velikobožičnjaka*;

II. *svečen* je prema blagdanu *Sviječnica* (2. II), prerađeno starije *sěčeny* > *siječanj*;

III. *gregurščak* je prema blagdanu *Sv. Grgura I. Velikoga* (12. III);

IV. *đurdevščak* je prema imenu *Sv. Jurja* (24. IV);

V. *filipovščak* je nazvan prema blagdanu *Sv. Filipa (i Jakova)*, koji pada na 1. V;

VI. *ivanščak* je nazvan prema blagdanu *Sv. Ivana Krstitelja* (24. VI);

VII. *jakopovščak* je nazvan prema blagdanu *Sv. Jakova Apostola* (25. VII). Usp. ovdje *ivanštak* pod t. 7, d;

VIII. *velikomešnjak* je nazvan prema blagdanu *Velika Meša* = *Velika Gospa* = *Uznesenje Bl. Djevice Marije, Majke Božje* (15. VIII);

IX. *malomešnjak* je nazvan prema *Mala Meša* = *Mala Gospa* = *Rodenje Bl. Djevice Marije* (8. IX);

X. a) *lukovščak* je nazvan prema blagdanu *Sv. Luke Evangelista* (18. X); b) *miholjščak* je nazvan prema blagdanu *Miholjevu*, upravo osmini Arhandela Mihajla (6. X, blagdan i 29. IX!);

XI. *vsvesveščak* je nazvan prema blagdanu *Svi Sveti* (1. XI);

XII. *velikobožičnjak* je nazvan prema blagdanu *Veliki Božić* = *Božić* (25. XII; v. *malobožičnjak*).

g. Ovaj kalendar u *Svetim evangelijumima* pokazuje zaista veliku intervenciju crkvenog kalendara na hrvatsku pučku menonimiju. Sličan je utjecaj Crkve bio i u mađarskom, pa se može misliti da je u tom smislu i na sjeveru Hrvatske taj utjecaj Crkve dolazio iz mađarskih crkvenih središta. U mađarskom nalazim npr. *quintilis* = *maius*, *Szent-Yakab-hava*; *september* = *szent-Mihaly-hava*; *october* = *Mindzent-hava*. Neki od tih “svetačkih” menonima ipak su i pučki nazivi, ne samo crkveni (v. niže za nazive od VII. do XI. mjeseca). To vidimo u nazivima koje nam je zapisao jedan vojnik iz 18. st., marijaterezijanski general (Orešek) iz Svetog Ivana Zeline, koji u molitveniku zapisuje: I. *prasinac*, II. *sječen*, III. *sušec*, IV. *mali traven*, V. *veliki traven*, VI. *svibin*, VII. *ivanščak*, VIII. *jakopovščak*, IX. *veliki mešnjak*, X. *mali mešnjak* ili *miholjščak*, XI. *svesveščak*, XII. *grudin*.

h. Ante Radić (*Sabrana djela*, VIII, Zagreb 1937, str. 33–36) zapisao je da je staro nazivlje, nazivlje prije Kašičeva iz 1640, i na sjeveru Hrvatske postojalo u puku. Tako on tvrdi da je prvi mjesec bio *prosinac* (uz *predzimac*), a tek drugi bio je *siječanj* (*sečen*, valjda kasnije *svečen*, v. gore, t. B, 7, f). On donosi doslovce (neki su pučki nazivi prema crkvenim blagdanima): I. *prosinac*, *predzimac*, II. *siječanj* (*sečen*), III. *sušec*, IV. *mali travanj*, *jurjevščak*, V. *veliki travanj*, VI. *klasanj*, *duhovščak*, VII. *srpanj*, *jakopovščak*, VIII. *kolovoz*, *veliki mašnjak*, IX. *malomašnjak*, X. *listopad*, *miholjščak*, XI. *studen*, *svesvećak*, XII. *grudanj* (*gruden*).

Od neprotumačenih naziva ovdje je jedino potrebno nešto reći o nazivu *duhovščak*: on se odnosi na blagdan *Duhovi* (pomični blagdan u vezi s blagdanom, također pomičnim, *Uskrsa*; u galikanskom obredu na 15. V, i u Zagrebu 15. V, cf. N. Sertić, str.101).

Svi se ostali nazivi hrvatskog podrijetla nalaze već u najstarijoj terminologiji (v. gore, t. B, 4). Danas je jedino izvršeno pomicanje u vezi s klimom kada su se Hrvati sa sjevera našli na jugu: na sjeveru sunce kasnije “prosinac”, na jugu ranije, pa je *prosinac* s I. pomaknut mjesec dana ranije (XII).

i. U hrvatskoj leksikografiji 18. st. (Belostenec, 1740; Jambrešić, 1742) prevladava terminologija koju nalazimo već u *Svetim evangelijumima* (1694), tj. i tu se javlja menonimija nazvana i prema blagdanima u dotičnom mjesecu (v. gore, t. B, 4). U Belostenca se javlja i južnohrvatska menonimija, označena poznatom kraticom *D.* (= *dalmatice*). U rukopisnom latinsko-hrvatskom rječniku (*Lexicon*, oko 1700) Pavla Vitezovića javlja se “svehrvatska” terminologija u menonimiji: on za *januar* daje *sičan*, ali i *sečko veliki* te *ledeni*, za *mart* daje *ožujak*, *sušac*, ali i *toplji*, *brezen*. Čini se da on unosi i “vlastitu” terminologiju, neologizme koji opisuju pojave u dotičnom mjesecu: usp. *toplji*, *kositbar*, *žetvar* (zadnja dva za *juni* i *juli*). U pojedinostima bi trebalo naknadno proučiti čitavu menonimiju koju nalazimo u Vitezoviću *Rječniku* i odrediti koliko je ona slavenska, stara hrvatska, a koliko je tu posuđenica iz drugih slavenskih jezika: tako za *unor* ‘veljača’ (samo u Vitezovića) nalazim da *AR* kazuje kako je iz češkoga.

Te posuđenice mogle su nastati na osnovi čitanja slavenskih knjiga, slično kao što se takve slavenske intervencije u njemu nalaze za nazive u vezi s hrvatskim

“Olimpom” (cf. V. Putanec, *Rasprave Instituta za jezik*, 1, 1968).

Evo svih tih naziva u tom rječniku: I. *sičanj misec, sečko veliki, ledeni*; II. *veljača, svećan, unor, mrazni, sečko mali, žuti mraz*; III. *ožujak, sušac, topli, brezen*; IV. *travan, mali travan, dubanj, jurjevščak*; V. *veliki travan, rožanj, rožocvet (AR ima rožecvet, s. v. travanj)*; VI. *klasan, mlečan, kositbar*; VII. *srpanj, žetvar*; VIII. *kolovoz, vršanj, velikomešnjak, vršar*; IX. *rujan, bočvar (T. Matić, Rad JAZU, 303, str. 14, s pravom misli da je dijalektalno za bačvar)*; X. *listopad, pretik, hladni*; XI. *gruden, studeni*; XII. *prosinac, snežni, velikobožićnjak (nema za I. malobožićnjak!)*.

Belostenec za *dalmatice* navodi: *sečen (I), veljača (II), ožujak (III), liepan (VI), studen (XI), prosinac (XII)*. U nj je *prosinec* za I, a *prosinec (dalmatice za XII. [-ec!])*; *dalmatice* je *sečen* za I, a *svećen* za II.

Jambrešić ima također zanimljivosti: I. je (greškom!) *vršan, velikomešnjak, kolovoz*, a to je upravo VIII, koji i ima tako; za *veljaču* veli *veljak*; za VI. ima *ivanščak, klasen, mlečen, lipan*. On nema oznake *dalmatice*.

8. U zaključku želimo rezimirati rezultate do kojih smo došli:

A. Što se tiče Vrančićeva rječnika iz 1595, vidjeli smo da su njegova dva (za četiri mjeseca) menonima u stvari dokaz da je rječnički materijal vjerojatno prvotno bio na listićima te da je pri prijepisu u čistopis neki njegov suradnik, podrijetlom Rusin (Ukrajinc), ubacio za *siječanj* i *travanj* i svoje narodne izraze, a da pritom nije zapazio da se ti izrazi već nalaze u rječniku, ali pod drugom natuknicom. To ujedno dokazuje da autor Vrančić nije obavio konačnu korekturu ni prijepisa ni djela u tisku.

B. Što se tiče polarizacije kod Hrvata i Srba na idioglotnu i aloglotnu neslavensku (latinsko-)grčku terminologiju, pokazali smo da su i Srbi, barem do 15. st., imali i narodne nazive za menonime. Oni pod utjecajem Crkve (pravoslavlje) i bližine Bizanta preuzimlju grčku terminologiju u menonimiji i napuštaju postojeću “prirodnu” slavensku terminologiju, koju su i oni posjedovali iz praslavenskoga vremena. Hrvati, sa svoje strane, zadržavaju glavninu stare slavenske terminologije, a iza pokrštanja i u njih nastaje paralelno označivanje menonima prema glavnim crkvenim blagdanima koji se slave u dotičnom mjesecu. Današnje stanje te svehrvatske originalne slavenske terminologije potječe iz 17. st. (Kašić, 1640). Tada nastaje širenje slavenske terminologije kao zajedničke za sve Hrvate (katolike) po svim hrvatskim krajevima. Pri tome se napušta dotadašnja menonimna terminologija u kajkavaca i čakavaca. Zapaža se i stanovit purizam u tom smislu da se aloglotna komponenta u menonimiji kao tuđa i strana potpuno napušta, te i element utjecaja crkvenih blagdana na menonimiju postpuno izostaje (premda je i tada društvo pod velikim utjecajem Katoličke crkve). To izostajanje utjecaja crkvenih blagdana na standardnu menonimiju u Hrvata može se smatrati također nekom vrsti jezičnog purizma. U isto vrijeme izostaje u standardu i utjecaj grčke terminologije, koji u Hrvata uz obalu dijalektalno postoji od najstarijih vremena (od 6. st.) do vremena “ilirizma” u 19. st.

Literatura

- AR = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (1880–1976) JAZU, Zagreb.
- Assemanovo evanđelje* (1929) ed. J. Vajs.
- Bailly, A. (1950) *Dictionnaire grec-français*, Pariz.
- Belostenec, I. (1740) *Gazophylacium seu latino-illiricorum onomatium aerarium*, Zagreb.
- Benešić, J. (1937) *Grammatyka języka chorwackiego czyli serbskiego*, Krakov.
- Brodnjak, V. (1991) *Razlikovni rječnik srpskog i hrvatskog jezika*, Zagreb.
- Daničić, Đ. (1863–1864) *Rječnik iz književnih starina srpskih*, Beograd.
- Drevnetjurkskij slovarʹ* (1969) Moskva.
- Dukat, V. (1925) Rječnik Fausta Vrančića, *Rad JAZU*, 231.
- ERHS, v. Skok.
- Guberina, P. – Krstić, K. (1940) *Razlike između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika*, Zagreb.
- Jambrešić, A. (1742) *Lexicon latinum interpretatione illirica, germanica et hungarica locuples*, Zagreb.
- Kašić, B. (1640) *Rituale romanum*, Rim.
- LEW, v. Walde.
- Machek, V. (1971) *Etymologický slovník jazyka českého*, Prag.
- Maretić, T. (1897) Narodna imena mjesecima, *Nastavni vjesnik*, 5, str. 241–254.
- Matić, T. (1955) Vitezovićeve “Lexicon latino-illyricum”, *Rad JAZU*, 303, str. 5–40.
- Mažuranić, V. (1906–1923) *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*, Zagreb.
- Mikalja, J. (1651) *Blago jezika slovinskoga*, Ankona – Loreto.
- Miklošič, F. (1863) *Die slavischen Monatsnamen*, Beč.
- Mošin, V. (1952) *Ćirilski rukopisi JAZU*, 2 sveska, Zagreb.
- Putanec, V. (1968) P. Vitezović kao onomastičar, *Rasprave Zavoda za hrvatski jezik*, 1.
- Putanec, V. (1969) An 18th Century Croatian-French Dictionary, *The Slavonic and East European Review*, 47.
- Putanec, V. (1971) Apostile uz “Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum” (1595) Fausta Vrančića, *Čakavska rič*, 2.
- Putanec, V. (1991) Luteransko-protestantski biljeg u Vrančićevu peterojezičnom rječniku iz 1595, *Rasprave Zavoda za hrvatski jezik*, 17.
- Radić, A. (1937) *Sabrana djela*, sv. 8, Zagreb.
- REW = W. Meyer-Lübke (1968) *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg.
- Sertić, N. (1944) *Kalendar zagrebačke stolne crkve 11.–19. st.*, Zagreb.
- Skok, P. (1971–1974) *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, JAZU, Zagreb.
- Slovník ukrajinškoj movi* (1979), Kijev.

- Sveti evangelijumi* (1694), Trnava.
Štefanić, V. (1969, 1970) *Glagoljski rukopisi JAZU*, 2 sveska, Zagreb.
Vasmer, M. (1950–1958) *Russisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg.
Vončina, J. (1979) Vrančićev rječnik, *Filologija*, 9.
Vrančić, F. (1595, reprint 1994) *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum, latinae, italicae, germanicae, dalmaticae et ungaricae*, Venecija.
Vrančić, F. (1995) *Život nikoliko izabranih divic*, ed. J. Lisac, Šibenik.
Walde, A. (1938) *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg.

UNE CONTRIBUTION À L'HISTORIQUE DES MÉNONYMES CROATES:

A. ménonymes dans le Dictionnaire pentaglotte de Vrančić (1595),

B. polarisation des ménonymes slaves et grecs chez les Croates et les Serbes

Résumé

A° L'auteur trouve dans le *Dictionnaire pentaglotte* de Faustus Verantius, de 1595, les ménonymes *sječan* et *sičen* (*ianuarius, february*) et il constate que la forme *sičen* appartient à un collaborateur de Vrančić de nation ukrainienne (un Russino). La même conclusion peut être donnée pour la forme *traven* se trouvant dans ce dictionnaire.

B° En ce qui concerne la polarisation de la ménonymie dans l'usage chez les Croates et les Serbes, l'auteur constate que les Serbes ont eu, eux-aussi, la ménonymie slave au moins jusqu'au 15ème s. Après ce siècle ils s'approprient complètement l'usage grec (la ménonymie latine) tandis que les Croates ont retenu tout le temps la ménonymie ancienne slave. Chez les Croates apparaît aussi la ménonymie déterminée d'après les fêtes d'un tel mois de l'année, mais elle disparaît totalement dans le standard au temps de l'illyrisme au 19ème s.

Ključne riječi: hrvatski jezik, etimologija, hrvatski menonimi

Mots-clés: langue croate, étymologie, ménonymes croates

26. Etimologija hrvatskog regionalizma i hapaksa *morota* 'salamura'

Oduvijek, pa i u Vitezovićevo vrijeme (16–17. st.), leksikograf je po zakonu manjeg otpora, osobito u slučaju kad riječ za referenta nije postojala u leksikografovoj svijesti, pribjegavao kalkiranju stranog predloška (jezika). Takvih kalkova nalazimo i u Vitezovića. Ali u njega, što je osobito značajno, nalazimo i mnogo originalnih i "nepatvorenih" hrvatskih riječi. Takva je i riječ *morota*, koju proučavamo u ovome članku.

1. U Vitezovićevu *Rječniku* (*Lexicon*, oko 1700) zabilježen je i jedan hrvatski hapaks kojemu je zaista zanimljivo istraživati i etimologiju. Ovaj rječnik s. v. *muria* donosi značenja *morota*, *slana osoka*, *slana voda*, *rasol*. Tomo Matić je zabilježio ovu riječ (cf. *Rad JAZU*, 303, str. 36), ali joj ne daje etimologije, premda upućuje na tal. *muria* (= *rasol*). Taj regionalizam (valjda će biti dijalektalna riječ Hrvatskog primorja, Vitezović je Senjanin) ne bilježi ni *AR*, ni *ERHS* Petra Skoka, a ni romanistički rječnici *Pirona* (furlanski), *Boerio* (mletački), *REW* (romanski, s. v. *muria* ‘salamura’ ima mlet. *salamora*, rum. *salamură* = *saramură*, bug. *salamura*; nije zabilježio naše *salamura*, koju *AR* od starijih citira iz *Mikalje* [1651] i dijalektalno iz *Zore* za Dubrovnik [19. st.]). Ne bilježi ove riječi ni Jukka Hyrkkänen, koji bilježi sve romanizme (talijanizme) koje susreće u hrvatskoj književnosti 16. st. (usp. J. Hyrkkänen, *Der lexikalische Einfluss des italienischen auf das kroatische des 16. Jahrhunderts*, Helsinki 1983). Valja stoga zaključiti da je riječ *morota* najvjerojatnije iza 18. st. u Hrvatskoj potpuno nestala. Zamijenila ju je sveprisutna *salamura*, tamo gdje joj ne konkuriра i poznati *rasol*.

2. Kako ova riječ nije gotovo nigdje u novije doba zabilježena, nigdje se ne nalazi ni pokušaj tumačenja njezina etimološkog postanja. Ipak je vrijedna navedena uputa T. Matića na tal. *muria*. Na prvi je pogled jasno da se radi o izvedenici prema toj riječi sa sufiksom koji je u ovoj riječi dao *-ota* u drugom dijelu tvorenice. Naš je zadatak u ovome članku izvesti tu etimologiju u pojedinostima, ali i odrediti historicitet riječi na našim prostorima.

3. Za osnovnu riječ Alois Walde (*Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg 1948, 13. Lief., str. 130) navodi najstarije potvrde u latinskom jeziku: a) *muria* f.; b) *muries* f. [‘značenje za a) i b)] Salzlake, Pökel = *salamura*; c) *muriatricus* ‘u *salamuri*, *salamurni*’; d) *muriatus*; e) *muriarius* (CIL) ‘prodavač proizvoda iz *salamure*’; f) *salamuria* f. ‘*salamura*, *salamurna voda*, *osoka*’. (Etimologija: prema grč. potvrđenom ἄλμη ‘Meerwasser, Salzigkeit, Schärfe’, sa sufiksom *-ūros* ἄλμυρός ‘salzig, bitter, scharf’, cf. Pokorny, s. v. *sal*.)

REW sa svoje strane navodi da se u romanskom nalazi i lik *mūria* (na osnovi refleksa *ū* > *o*), koji daje navedene romanske oblike (v. ovdje, t. 1). Isti se refleks nalazi i u našem hapaksu (cf. P. Skok, *ERHS*, II, str. 314–315; III, Str. 192, 534] i isti, *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima*, Zagreb 1950, str. 218): *ripa* > *Ropa*, **salūicea* > *saloča*. Refleks je starodalmatski. Slavenški bi refleks bio *ū* > *y* > *i*: lat. *mūrus* > hrv. *mir*.

4. Gore smo pod t. 3, c naveli da se u latinskom prema Waldeu nalazi pridjev *muriaticus* (Plaut), no, u Plauta (djelo: *Poenulus*) nalazimo, prema Gaffiotu, i imenicu *muriatica* ‘mets confits dans la saumure = jelo obrađeno u *salamuri* (bit će u nas danas: kiselo zelje ili meso obrađeno u *salamuri*)’. Oba navedena oblika potvrđuju nam da je riječ o poimeničenju participa pasivnog od glagola **muriare*: *muriatus* > (imenica) **muriata* (n. pl.) > (pridjev) *muriaticus* > (imenica, Plaut) *muriatica* (pl. t.).

5. Naša bi imenica *morota* prema tome bila poimeničenje prema navedenoj *muriata*, odakle postoji potvrđen pridjev *muriaticus*, a u Plauta i poimeničenje u pl. t. *muriatica*. Stoga nam valja protumačiti fonetizam od lat. *muriata* (potvrđeno u *muriaticus* i *muriatica*) > *morota*. Protumačiti valja: a) *rĭ* > *r* (u *muriata*); b) *-āta* > *-ota* (u *morota*).

6. Pojava depalatalizacije u skupu *rĭ* potvrđena je u starodalmatskom (dakle, nije slavenska pojava): u 11. st. u *Supetarskom kartularu* nalazimo: *caria* > *cara*, *traguriensis* > *tragurensis*, *buccaratu* < *vicariatu* (cf. V. Novak – P. Skok, *Supetarski kartular*, Zagreb 1952, str. 242, 289). Pojava je starodalmatska, ali slična postoji već u praslavenskom: usp. *morje* > *more*, *car*, pl. *carevi* (nije *carovi*) prema *dar* > pl. *darovi*, cf. T. Maretić, *Gramatika*, Zagreb 1963, str. 29–30, 151–152.

7. Zbog toga što bezvučni dental u sufiksu *-āta* u *morota* nije prešao u mletačko zvučno *-ada* (tip: *maslinata* > *maslinada*), treba zaključiti da je taj romanizam iz vremena prije 1100. godine jer tek iza toga doba dolazi do utjecaja mletačkog dijalekta na našoj obali. Vokalizam *-ota* < *-āta* poseban je problem u analizi ovog romanizma. U starodalmatskom *-āta* ili ostaje (usp. citirani *maslinata*, koji je oblik dosta raširen u Dubrovniku i Makarskoj, cf. *ERHS*, I, 73) ili daje *ū* (Krk): *salata* > *salūta*, *salariu* > *salurio* (cf. Bartoli, 2, 219, 220). Jednom daje i kratko *a* (pokračuje se): za naš otok *Vigadu* (u Porfirogeneta *Lumbrikáton*) postoji stariji potvrđeni sinonim *Lapkāt*, koji se izvodi prema **(insula) rubricāta* ('crveni otok') od **r̥bbr̥kat* > **l̥bbr̥kat* > **l̥bb̥kat* > *Lapkāt* (u Porfirogeneta potvrđen oblik preko vitacizma i mletacizma daje slično: **r̥vrv̥gada* > **lavrv̥gada* > [*la* kao član otpada] *Vrgada*). U našem romanizmu postoji i kroatistička pojava da kratko *a* daje *o*, koja pojava prati mnoge alogloteme u nas: a) lat. pl. *sabbata* > sing. *sabata* > steslav. *sobota* > hrv. *subota*; b) grč. *γράμματα* daje *gramota* (i bug.); c) lat. *Catarum* > *Kotor* (grad). Prema tome moramo zaključiti da je romanizam *morota* nastao od *mūriāta* > **morāta* > (kraćenje) **morāta* (akcenat kao *Lapkāt*), koje pak, po zakonu kratko *a* > *o*, daje i *morota*. Do kraćenja je moglo doći vrlo rano, dokazano prije 1100, a možda već u 6–7. st., kada Hrvati dolaze na morsku obalu Mediterana. Kraćenje je tipa: *žēna* < **žēnaa* > *ženā* > *ženà* > *žēna*, vok. *žēno*.

Literatura

AR = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (1880–1976) JAZU, Zagreb.

Bartoli, M. G. (1906) *Das Dalmatische*, I–II, Beč.

Boerio, G. (1856) *Dizionario del dialetto veneto*, Venezia.

ERHS, v. Skok.

Gaffiot, F. (1934) *Dictionnaire illustré latin-français*, Paris.

Hyrkkänen, J. (1983) *Der lexikalische Einfluss des italienischen auf das kroatische des 16. Jahrhunderts*, Helsinki.

- Maretić, T. (1963) *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnoga jezika*, Zagreb.
Matić, T. (1955) Vitezovićeve "Lexicon latino-illyricum", *Rad JAZU*, 303, Zagreb.
Novak, V. – P. Skok (1952) *Supetarski kartular*, Zagreb.
Pirona, G. A. – Carletti, E. – Corgnali, G. B. (1935) *Il nuovo Pirona, Vocabolario friulano*, Udine.
Pokorny, J. (1949–1962) *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, Bern – München.
REW = W. Meyer-Lübke (1968) *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg.
Skok, P. (1950) *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima*, 2 sveska, Zagreb.
Skok, P. (1971–1974) *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV, JAZU, Zagreb.
Walde, A. (1938) *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, ed. J. B. Hofmann, Heidelberg.

ÉTYMOLOGIE DU RÉGIONALISME ET "HAPAX" CROATE *MOROTA* 'SAUMURE'

Résumé

1° L'auteur a trouvé dans le dictionnaire latin-croate de Paul Vitezović, en provenance de cca 1700, un curieux régionalisme qui est en même temps un "hapax" dans le dialectologie croate, le mot *morota*, s. v. *muria*, dans le même dictionnaire au sens de 'morota, slana osoka, slana voda, rasol'. Le sens est clair: 'la saumure'.

2° Dans les dictionnaires de Walde et de Gaffiot on trouve de très anciennes attestations nous permettant de dériver l'étymologie de ce régionalisme croate: les dérivés de *muria*, tels que *muriatius*, *muriatricus*, *muratica* (Plaute), attestent la forme **muria* que l'on doit supposer pour obtenir le régionalisme *morota*.

3° L'auteur explique: a) la transition de $r\bar{i}$ > *r* (les formes attestées en ancien dalmate: *caria* > *cara*, *traguriensis* > *tragurensis*, *vicariatu* > *buccaratu*); b) *mūria* > *moria* est obtenu d'après les formes attestées: *rīpa* > *Ropa*, **salūcea* > *saloča*; c) le suff. *-āta* > *-ata* comme dans *rubricāta* > (croate) *Lapkāt* où *ā* longue primordiale a été raccourcie; d) d'après le type *Catarun* > *Kotor* on a abouti au slavisme *a* > *o* donnant dans notre régionalisme le mot *morota*.

Ključne riječi: hrvatski jezik, etimologija, regionalizam i hapaks *morota* 'salamura'

Mots-clés: langue croate, étymologie, régionalisme et "hapax" croate *morota* 'saumure'